

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Факультет № 3

Кафедра педагогіки та психології

ПРОГРАМА

навчальної дисципліни «**ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ**»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки
спеціальність – 053 Психологія
спеціалізація – Психолог ювенальної превенції

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 26.08.2021 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 26.08.2021 № 9

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 26.08.2021 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології
(протокол від 25.08.2021 № 13)

Розробники:

Доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3 ХНУВС,
кандидат психологічних наук, доцент – Доценко В.В.

Рецензенти:

1. Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного
факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат
психологічних наук, доцент – Ларіонов С.О.

2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 ХНУВС,
кандидат психологічних наук, доцент – Харченко С.В.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програма обов'язкової навчальної дисципліни складена відповідно до освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у галузі знань – 05 Соціальні та поведінкові дисципліни, спеціальності – 053 Психологія, спеціалізація – психолог ювенальної превенції.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є розвиток психіки у філо- та онтогенезі, формування психічних процесів та поведінки у тварин, значення поведінки в еволюційному процесі, біологічні передумови становлення свідомості людини.

Міждисциплінарні зв'язки: вікова психологія, загальна психологія, історія психології, психофізіологія.

Програма навчальної дисципліни складається з таких тем:

Тема №1. Порівняльна психологія – наука про психіку та поведінку тварин

Тема № 2. Еволюція психіки

Тема № 3. Фізіологічні основи поведінки. Інстинктивна поведінка

Тема № 4. Комунікації тварин

Тема № 5. Розумова діяльність. Елементарне мислення тварин

Тема № 6. Навчання. Формування поведінки тварин

Тема № 7. Біологічні та соціальні форми поведінки тварин

Тема № 8. Знання з порівняльної психології в психотерапії і розвиваючій роботі з дітьми

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни «Порівняльна психологія» є формування у здобувачів вищої освіти теоретичних знань про становлення, розвиток і функціонування психіки на рівні тварини; підвищення психологічної компетенції в галузі знань про філо- та онтогенез психіки з метою створення необхідної основи для подальшого вивчення різноманітних галузей психології та розширення професійного світогляду майбутніх психологів.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Порівняльна психологія» є:

- формування теоретичних знань про закономірності розвитку психіки тварин у філогенезі;
- розгляд співвідношення вродженого й набутого в психічному розвитку тварини шляхом вивчення їх онтогенезу;
- знайомство з умовами й передумовами виникнення та розвитку психіки людини;
- підготувати здобувачів вищої освіти до практичного використання теоретичних знань з дисципліни в практичній діяльності психолога.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі вищої освіти повинні:

знати:

- основні теоретичні поняття та положення дисципліни;
- еволюцію відносин між людиною та твариною;
- еволюцію психіки;
- основні напрямки у вивченні поведінки тварин;
- фізіологічні основи поведінки;
- види поведінки: інстинктивну, харчодобувну, комфортну, захисну, будівельну, батьківську;
- способи та методи формування поведінки у тварин;
- способи та методи навчання тварин у природних умовах та значення навчання в еволюції;
- біологічні та соціальні форми поведінки тварин;
- внутрішньовидову, територіальну, міжгрупову, невмотивовану види агресії;
- порівняльну характеристику розумової діяльності тварин різних таксономічних груп;
- порівняльний аналіз психіки людини й вищих антропоїдів;
- психотерапевтичні ефекти взаємодії людини з тваринами.

вміти:

- вільно користуватися поняттями і категоріями, що розкривають суть предмета;
- порівнювати шляхи й напрямки еволюційного процесу;
- встановлювати причино-наслідкові зв'язки між рушійними силами та результатами еволюції;
- аналізувати біологічні передумови й передісторію зародження людської свідомості;
- характеризувати поведінку тварини та людини;
- відрізняти загальне в психіці для людини і тварини й специфічне лише для людини або лише для тварини;
- використовувати набуті знання з метою розуміння загальної природи психічного.

1.4. На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин/3,0 кредити ECTS.

1.5. Програмні компетентності:

Програмні компетентності, які формуються при вивченні навчальної дисципліни:		
Інтегральна компетентність	Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології, що передбачають застосування основних психологічних теорій та методів та характеризуються комплексністю і невизначеністю умов.	
Загальні компетентності (ЗК)	ЗК2	Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

Спеціальні компетентності (СК)	СК1.	Здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології.
	СК2.	Здатність до ретроспективного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду розуміння природи виникнення, функціонування та розвитку психічних явищ.
	СК4.	Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел.

2. Короткий опис змісту навчальної дисципліни

Тема № 1. Порівняльна психологія – наука про психіку та поведінку тварин

Порівняльна психологія – наука, що порівнює психічні процеси тварин і людини в онтогенезі і філогенезі, виявляє якісні відмінності, обумовлені соціально-історичними чинниками, розвитком трудової діяльності, громадського життя, мови і свідомості людини.

Еволюція відносин між людиною та твариною. Культ тварини в релігіях. Уявлення про поведінку тварин в XVII-XVIII століттях. Початок експериментального вивчення поведінки тварин. Роботи Ж. Бюффона і Г. Реймаурса. Вивчення поведінки тварин в XIX і початку XX сторіччя. Роботи Ч. Дарвіна, К. Ллойда - Моргана, Е. Торндайка, К. Лоренца, Н. Тінбергена, В. Вагнера, І. П. Павлова, Н. М. Ладигіної-Котс, К. Фабрі.

Тема № 2. Еволюція психіки

Проблема виникнення психіки. Концепція еволюції психіки О. М. Леонтьєва – К. Е. Фабрі.

Елементарна сенсорна психіка. Загальна характеристика нижчого та вищого рівнів елементарної сенсорної психіки. Орієнтація. Світлочутливість. Пластичність поведінки найпростіших. Сенсibiliзація.

Перцептивна психіка. Загальна характеристика нижчого, вищого та найвищого рівнів перцептивної психіки. Шляхи еволюції перцептивної психіки.

Тема № 3. Фізіологічні основи поведінки. Інстинктивна поведінка

Безумовні рефлекс. Умовні рефлекс. Зриви вищої нервової діяльності у тварин. Неврози. Нейрогуморальна регуляція поведінки.

Основні положення концепції К. Лоренца. Структура поведінкового акту. Пошукова стадія. Ключовий подразник. Фіксований комплекс дій (ФКД). Деякі фізіологічні механізми інстинктивної поведінки. Спонтанний прояв інстинктів. Виснаження рухового акту. Роль гормонів у розвитку інстинктивної поведінки. Імпринтинг. Методи вивчення інстинктів.

Ритуалізація. Агресивна поведінка. Агресія, її визначення й класифікація: внутрішньовидова, територіальна, міжгруповая, міжвидова, невмотивована агресії. Пластичність інстинктивної поведінки.

Тема № 4. Комунікації тварин

Способи комунікацій тварин. Зорова комунікація. Акустична комунікація. Ультразвукова ехолокація. Тактильна комунікація, дотик. Хемокомунікація. Ольфакторна комунікація. Нюх. Феромони. Значення способів комунікації у деяких формах поведінки.

Мова тварин. Перша сигнальна система. Друга сигнальна система. Біологічне сигнальне поле. Навчання мавп мовам-посередникам.

Тема № 5. Розумова діяльність. Елементарне мислення тварин

Мислення й інтелект. Визначення мислення й інтелекту людини. Мислення людини й розумова діяльність тварин.

Експериментальний підхід до вивчення розумової діяльності. Когнітивні (пізнавальні) процеси тварин. Методи вивчення когнітивних процесів тварин. Використання диференційованих умовних рефлексів для оцінки когнітивних здібностей тварин. Просторове навчання. Сучасна теорія «когнітивних карт». Метод навчання в лабіринтах. Конструктивна діяльність мавп. Інтелектуальна поведінка шимпанзе поза експериментами.

Порівняльне вивчення розумової діяльності тварин різних таксономічних груп за допомогою методик, розроблених Л. В. Крушинським. Проблема інтелекту тварин. Значення розумової діяльності у поведінці тварин.

Тема № 6. Навчання. Формування поведінки тварин

Основні складові поведінки. Поведінковий акт. Інстинкти. Навчання. Класифікації форм навчання. Неасоціативне навчання. Асоціативне навчання. Когнітивні процеси: латентне навчання; вибір за зразком. Навчання, засноване на уявленнях про простір; порядок стимулів; час, числа.

Експериментальне вивчення умовнорефлекторної діяльності. Класичні умовні рефлекси. Інструментальні умовні рефлекси (або навчання методом проб і помилок). Метод послідовного наближення або формування поведінки. Дресування: наштовхування, стадія відпрацювання, стадія зміцнення.

Навчання тварин у природних умовах. Натуральні умовні рефлекси. Імпринтинг. Опосередковане, або імітаційне навчання. Облігатне навчання. Факультативне навчання. Роль навчання в еволюції.

Формування бажаної поведінки у собаки. Використання собак у діяльності правоохоронних органів.

Тема № 7. Біологічні та соціальні форми поведінки тварин

Складні форми поведінки, пов'язані з харчуванням. Симбіози. Комфортна поведінка її визначення й типи. Захисна поведінка. Роль агресії у взаєминах тварин, у підтримці структури співтовариства.

Співтовариства тварин. Структура співтовариства й механізми її підтримки. Ритуалізація поведінки. Ритуали й демонстрації. Ієрархія. Роль територіальності у встановленні ієрархії. Системи ієрархії. Зміна ієрархії. Одиночний спосіб життя. Анонімні співтовариства. Агрегації, або скупчення. Індивідуалізовані співтовариства. Ієрархія ролей і «поділ праці» в соціальних угрупованнях. Основні принципи побудови популяції. Інтенсивне

використання простору. Осілість. Індивідуальна ділянка. Кочовий спосіб життя. Групи, побудовані за принципом лідерства. Ватажки.

Батьківська поведінка. Турбота про потомство. Причини розмаїтості батьківської поведінки. Моногамія в птахів. Взаємодія з підростаючими дитинчатами. Захист потомства. Усиновлення чужих дитинчат. Розпад родин.

Тема № 8. Знання з порівняльної психології в психотерапії і розвиваючій роботі з дітьми

Специфіка використання тварин в психотерапевтичних цілях. Розвиваюча робота з дітьми. Підбір тварин для утримання вдома. Психотерапія домашніх тварин. Використання методу анімалотерапії (зоотерапії) у поліпшенні соціальних, емоційних, або когнітивних функцій пацієнта. Особливості і функції різних видів анімалотерапії: іпотерапії, каністерапії, дельфінотерапії, фелінотерапії, терапії рептиліями, апітерапії.

3. Рекомендована література

Основна:

1. Губко О. Т. Основи зоопсихології : навч. посіб. К. : Світогляд, 2006. 190 с.
2. Доценко В. В. Зоопсихологія та порівняльна психологія : навч. посіб. ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2011. 254 с.
3. Доценко В.В. Зоопсихологія : навч. посіб. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. 240 с.
4. Москалець В.П. Зоопсихологія і порівняльна психологія : підручник. К. : Центр учбової літератури, 2021. 200 с.

Допоміжна:

1. Ільєнко М. М., Савелюк Н. М. Зоопсихологія з елементами порівняльної психології : навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2017. 207 с.
2. Зорина З. А., Полетаєва И. И. Элементарное мышление животных : учеб. пособие. М. : Аспект-Пресс, 2007. 320 с.
3. Павлов И. П. Мозг и психика: избранные психологические труды. – М. : Изд-во Моск. психолого-социального ун-та, 2008. 360 с.
4. Прайор К. Не рычите на собаку! О дрессировке животных и людей. М. : Селена-плюс, 2013. 288 с.
5. Туриніна О. Л., Сердюк Л. З. Порівняльна психологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 2005. 228 с.
6. Фабри К. Э. Основы зоопсихологии : учебник для студ. высших учебных заведений, обучающихся по специальностям «Психология», «Биология», «Зоология» и «Физиология». 3-е изд. М. : Учебно-методический коллектор «Психология», 2001. 464 с.
7. Шевців М. В., Філоненко М. М. Зоопсихологія з основами етології : підручник. Київ : ЦУЛ, 2013. 242 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Анімалотерапія – лікування тваринами: види, особливості, протипоказання URL: <https://medicalanswers.com.ua/korysni->

porady/animaloterapiya-likuvannya-tvarynamy-vydy-osoblyvosti-protypokazannya/

2. Гудолл Дж. URL: https://wikipedia.org/wiki/Гудолл,_Джейн
3. Крушинский Л. В. Биологические основы рассудочной деятельности: Эволюционный и физиолого-генетический аспект поведения URL: <http://www.x-books.com.ua/catalogue.php?gen=53&aut=18045&id=53528>.
4. Леонтьев А.Н. Эволюция психики. URL: <https://padaread.com/?book=30034>.
5. Лоренц К. Человек находит друга. URL: <https://www.litmir.me/bd/?b=18063>.
6. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло»). URL: https://royallib.com/book/konrad_lorents/agressiya_tak_nazivaemoe_zlo.html.
7. Теорія умовних рефлексів І.П. Павлова і її значення для досліджень механізмів поведінки. URL: https://stud.com.ua/156636/meditsina/teoriya_umovnih_refleksiv_pavlova_znachenya_doslidzhen_mehanizmv_povedinki
8. Хорн Г. Память, импринтинг и мозг. URL: https://www.koob.ru/horn_gabriel/memory_imprinting.

4. Засоби оцінювання здобувачів вищої освіти

Контрольні питання, що виносяться на підсумковий контроль (екзамен)

1. Науки, що вивчають поведінку й психіку тварин: зоопсихологія, етологія, порівняльна психологія. Їх методологічні розходження.
2. Практичне значення порівняльної психології для психологів
3. Історія становлення науки про поведінку тварин.
4. Видатні вчені-дослідники психіки тварин.
5. Біхевіористський, етологічний та фізіологічний підходи до вивчення поведінки тварин.
6. Філогенетичний, онтогенетичний і функціональний методи вивчення поведінки й психіки тварин.
7. Канон Ллойда - Моргана.
8. Суть концепції еволюції О. М. Леонтьєва – К. Е. Фабрі.
9. Дайте характеристику нижчому рівню розвитку елементарної сенсорної психіки.
10. Дайте характеристику вищому рівню розвитку елементарної сенсорної психіки.
11. Дайте характеристику нижчому рівню розвитку перцептивної психіки.
12. Дайте характеристику вищому рівню розвитку перцептивної психіки.
13. Дайте характеристику найвищому рівню розвитку перцептивної психіки.
14. Порівняйте психіку людини з психікою вищих антропоїдів.
15. Класифікація інстинктів.

16. Імпринтинг, його характеристика та значення в житті тварини.
17. Біологічне значення інстинкту.
18. Основні положення концепції поведінкового акту К. Лоренца.
19. Структура поведінкового акту.
20. Зриви вищої нервової діяльності у тварин. Неврози.
21. Нейрогуморальна регуляція поведінки.
22. Ритуалізація поведінки у тварин
23. Агресивна поведінка тварин
24. Види навчання тварин.
25. Значення раннього досвіду. Чутливі періоди в розвитку тварин.
26. Спадкоємна схильність до певних видів навчання.
27. Розумова діяльність тварин.
28. Порівняльне вивчення розумової діяльності тварин різних таксономічних груп
29. Світоглядне значення проблеми комунікації тварин.
30. Канали комунікації тварин і людини. Міжвидова комунікація.
31. Навчання мавп мовам-посередникам.
32. Територіальні конфлікти. Напад і втеча. Демонстрація погрози. Заспокійливі демонстрації.
33. Зміщена агресія. Переадресована агресія.
34. Фрустрації. Стрес. Експериментальні неврози.
35. Класифікація навчання. Звикання. Умовні рефлекс першого роду. Проби й помилки. Латентне навчання. Інсайт-навчання.
36. Характеристики асоціативного навчання: збіг, повторення, генералізація й диференціювання, підкріплення, згасання.
37. Дресирування: наштотхування, стадія відпрацьовування, стадія зміцнення.
38. Використання тварин у діяльності правоохоронних органів.
39. Комфортна поведінка її визначення й типи
40. Переваги життя в групі. Соціобіологія.
41. Розмаїтість співтовариств.
42. Територія й ієрархія домінування. Мінливість структури співтовариства.
43. Соціальна організація приматів.
44. Батьківська поведінка. Турбота про потомство.
45. Групи, побудовані за принципом лідерства. Ватажки.
46. Самосвідомість у тварин. Емоції. Свідомість і відчуття страждання.
47. Значення порівняльної психології для практичної діяльності психологів.
48. Значення порівняльної психології для практичної діяльності працівників поліції.
49. Специфіка використання тварин в психотерапевтичних цілях.
50. Використання методу анімалотерапії (зоотерапії) у поліпшенні соціальних, емоційних, або когнітивних функцій пацієнта.